

ЗА ЕДИН ВЪЗМОЖЕН ПРОЧИТ НА СТИХОТВОРЕНИЕТО "ПЕСЕН ЗА ЧОВЕКА" ОТ Н. ВАПЦАРОВ В 8. КЛАС

КАМЕЛИЯ СТАНЧЕВА

Литературнообразователният дискурс в 8. клас е ситуиран около два основни проблема:

1. Изпитанията на родовия морал, когато под напора на общественото развитие той трябва да се срещне с голямата човешка общност и да промени представите на родовия човек за света.

2. Предизвикателствата към общочовешките нравствени принципи, когато те се нарушават или мъчително се търси път за правилното им тълкуване в динамично развиващия се живот.

Един от авторите, който представя втория тематичен цикъл, е Н. Вапцаров със стихотворението "Песен за човека". Независимо от различните формулировки на основния проблем - "Песен за *"ставането на човека"*" (Дамянова, Чернокожев 2000: 104), "Вапцаровата песен за живота" (Атанасов, Велчев, Тодорова 2000: 151), "Човекът в новото време" (Стефанов, Панов 2000: 155), авторите на учебниците за 8. клас единодушно предлагат интерпретацията на художествения текст да следва и утвърждава "рождеството, нравственото прераждане на човека" (Стефанов 2000: 156). Това е едно сериозно предизвикателство за преподавателите по български език и литература и за учениците. Как да се говори за вярата в доброто в човека, след като заобикалящата ни действителност и виртуалната реалност категорично отричат етическия проект на Вапцаров за възможното чудо на преображението, пред което звездите възкликват "Браво, Човек!"? Да не забравяме и нивото на литературната и социокултурната компетентност на учениците в 8. клас.

И тук на помощ идва комуникативността на Вапцаровата поезия. Лирическият изказ в "Песен за човека" е ориентиран към събеседника и получава структурата на изповед, предназначена към назован ("Как мислиш, читателю") или потенциален адресат. Читателят участва в една приятелска беседа - понякога спокойна, понякога разгорещена и приповдигната, но винаги с глас, с който се говори "както в живота". Глас, който е уместно да звучи и при интерпретацията на текста, за да не позволим ученикът да потъне в последователността на въпросите, следващи класическия модел за анализ на лирическа творба. Да се доверим на Н. Георгиев, че цитатът като понятие включва повторение на модели и продуциране на текст по тези модели (Георгиев 1992), и да структурираме урока, следвайки словесните модели на Вапцаровия текст. Точното възпроизвеждане на авторовото слово при интерпретацията на разглежданото произведение дава възможност учениците да разгадаят поведението на героите в творбата, тяхната искреност и откровеност не като съдници, а като субекти. Тогава истината за автора става възможно най-истинна.

Интерпретацията на текста се подготвя от осмислянето на връзката културна ситуация - автор - текст - реципиент. Историята на творбата, представена в учебника по литература, дава възможност стихотворението да се разглежда като резултат от осъществени авторови намерения в конкретна епоха. "Човекът, когото описвам, не е закоравял престъпник рецидивист, а обикновен човек, потиснат от тъмните сили на капиталистическото общество. Той се подхлъзва изведнъж и "сбърква пътя". Аз смятам, че такъв човек подлежи на "превъзпитание" (Стефанов, Панов 2000: 149). Тези авторови думи създават предварителна нагласа у учениците за среща с един от така наречените от поета "мургави герои" (Стефанов, Панов 2000: 150).

Езиковото пространство на заглавието (песен за човека, а не за героя) не само налага песента като ключов образ за разчитане на текста, но и подчертава, че

необичайното, прекрасното ще бъде квалификация на обикновен човек - някогашен злодей.

След изпълнение или прочит на текста темата се уточнява с въпросите: *Какви чувства създава текстът? Кои преобладават? От какво са породени?* Така се достига до ясно заявената от автора формулировка: *Човекът във новото време.*

Наблюденията върху изказа следват диспута между двамата опоненти - дамата и лирическият говорител. Разтревожени за човешката същност, те представят коренно противоположни позиции относно доброто и злото, вярата и безверието в човека. Успешното изпълнение на сложната за един 14-15-годишен ученик задача, свързана с осмислянето на двете отричащи се аргументации, изисква задълбочен интерпретационен прочит, отчитащ следните особености.

1. Как е представена позицията на дамата?

- Примитивна, но ефектна структура на обвинителна реч;
- Оценъчно-характеризиращ тезис + разказ (илюстрация).

2. Как е представена позицията на лирическият говорител?

2.1. Как би могъл лирическият говорител да построи своята защитна реч?

- Очакваме контра тезис и пример за достойно човешко поведение;
- Защо лирическият аз не постъпва така, уместна ли е фронталната контраатака срещу дамата, която "тропа, нервира се/даже проплаква";
- "всеки текст съдържа в себе си образа на аудиторията, за която е предназначен" (Лотман 1970), разказът за случката в село Могила е изцяло проникнат от образа на дамата опонент.

2.2. Лирическият говорител започва своя разказ, използвайки известната в класическата риторика тактика на *captatio benevolentiae*; лирическият аз не само изцяло възприема оценъчната позиция на дамата, но навлиза и в нейния собствен стил.

2.3. След отривистото и лаконично НО поетът замаскирано излага своя контра тезис.

3. Духовното прераждане на злодея - процес на непрестанно домогване на човека към себе си, към себеразбиране.

3.1. Просветлението е показано в монологична реч, която освобождава автора от посредничество, персонажът се превръща в автор на собствената си жизнена история:

- миналото е творчески преработено и става основа за промяната у човека;
- източникът за злото е открит не у самия човек, а в недостига, в липсата на хляб;
- новото проглеждане за света и надеждата за един по-друг живот.

3.2. Моментът на извеждането от килията е изчистен от всякаква сантименталност, при цялата му трагичност в него няма жал към героя.

4. Разказът за красивата като песен и сама превърнала се в песен смърт на героя - решителна фаза в развоя на тезата на лирическият говорител.

4.1. След появата на съюза НО художественият свят се освобождава от телесно-принизяващата си материалност (пот, хляб, гнило, нож) и започва да се гради от естетически елементи:

- Човекът се "сеща", че не бива да се бои от смъртта и се появява първият лъч светлина;
- Групата излиза на двора - от теснота на простор, от мрак на светлина, и човекът влиза в първия си контакт със звездния свят.

4.2. Вътрешният монолог на героя, който представя интересна симбиоза между отрезвяващо и романтично отношение към разказваното събитие.

- Абсурдната, алогична за здравия разум на човека сцена на песента с въжето на шия.

4.3. Ликуващият вик на звездите, в който думата ЧОВЕК постига своето най-високо значение и се идентифицира с думата човек от израза "и станал човек":

- Аналогия с класическия стих на Ботев, в който цялата Вселена се прекланя пред подвига на героя;

- Убиец, антиюнак, герой? Или просто човек?

4.4. Самата физическа смърт, представена като нещо, за което не си струва да се говори.

5. Какъв е възможният отговор на въпроса "Това е прекрасно, нали?"

В рамките на 10 минути учениците имат възможност писмено да изложат своето становище по зададения въпрос:

Галина Миновска: Мисля, че песента на героя е прекрасна. Макар и да е извършил непроситимо и непоправимо престъпление, важното е, че той е осъзнал наистина грешката си, и нещо по-важно - достигнал е до духовно прераждане. Там, където се вижда краят на живота, се появяват песента и усмивката. Те символизируют великата човешка способност да се надмогват трагичните обстоятелства. Пред тази сила и възвишеност на жестовете дори палачите са смутени, мракът побягва позорно, а звездите поздравяват родения отново човек.

Теодора Тончева: Силата на човека, волята, с която се е преборил със злото в себе си, патосът, с който пее преди смъртта, карат не само звездите, но и читателите да кажат "Браво, човек!"

Искра Мъглова: Стихотворението "Песен за човека" е оригинална творба, в която са разкрити силата на човешкото разкаяние и смирение. Ужасно е извършеното хладнокръвно и брутално убийство. Но много по-силно е желанието на нещастния човек за по-добро и надеждата за опрощение на греха му не от другите хора, а от самия себе си.

Петя Сотирова: Каква е Вапцаровата история? Прекрасна, защото ни помага да намерим баланса между добро и зло, черно и бяло. И най-големият убиец, стъпил "погрешно на гнило", може да се превърне в истински човек, ако признае своите грехове и посрещне достойно наказанието за тях.

6. Особености на Вапцаровия художествен стил:

- поемата като най-подходящо жанрово решение;

- симбиозата на битово-разговорния, стилизирания литературно необработен речев пласт и литературно-риторичния речев пласт;

- свободният стих и интонационната структура на стихотворението.

За да се систематизират конкретните наблюдения върху авторския текст, е необходимо по време на анализа да се работи върху схема, представяща основните ключови цитати (**ПРИЛОЖЕНИЕ 1**). Същата може да има различни технически решения:

1) записване в хода на интерпретационния прочит (на черната дъска или монитора),

2) предварително подготвена и представена пред учениците за коментар.

Анализът на Вапцаровото произведение завършва с поставяне на домашна работа да се напише съчинение на тема: *Вярата в доброто у човека*.

Така учениците имат възможност да продължат насаме своя разговор с Вапцаровата поезия, в който лирическият Аз демитологизира престъплението, смъртта и независимостта на човешката личност и ги снизява до делника на живота, поставяйки ги на един ред с нормалните събития. Представените съчинения са техните отговори на зададените от поета въпроси относно същността на човека - не черен, не бял, а просто мургав (ПРИЛОЖЕНИЕ 2).

Структуриран по този начин, интерпретационният прочит на стихотворението "Песен за човека" не само гарантира сериозни знания, свързани с присъствието на Вапцаров в социокултурния процес в България, но и създава предпоставки за успешно формиране на хуманитарната ценностна система на ученика.

ПРИЛОЖЕНИЕ 1.

ДАМА

НИЕ

ЛИРИЧЕСКИ
ГОВОРИТЕЛ

1. Основен тезис

<p><i>Аз мразя човека. Не струва той вашта защита.</i> – Безапелационност относно злото в човека и демонстрирана лична пристрастност.</p>	<p>Привидно съгласие с тезата, която по-късно се отрича.</p>	<p><i>Но еве затвора понаднах на хора и станал човек. „Браво, човек!“ „Това е прекрасно, нали?“</i></p>
2. Аргументи		
<p><i>Аз четох как някой насяхъл с секира, насяхъл сам брат си, човека Излял се, на червея отишъл подире и... после му станало леко.</i> – Сипен пример, маркират се само основните събития, без да се обясняват; – Превръща се в самостоятелен казус.</p>	<p>Разказ на лирическия говорител: <i>Гя случката станала е село Могша.</i> <i>Бащата бил скътал паря.</i> <i>Силът ги подувил, вземал ги насила</i> <i>и после баща си затрил.</i> – Утежнен вариант на престъплението; – Ролята на плаголните форми относно характеристиката на героя; – Сякаш заимства от нейните „дални потоци от ропот“.</p> <p>Постигната е пълна солидарност между спорещите страни, самият спор сякаш е безпредметен, но точно в този момент се появява съюзът <i>но</i>.</p>	<p>Монолог на героя: <i>Не стига ти леба, залитнеш от мъка и стъпиш в погрешност на гнило и чакаш като скот в скотобойна.</i> – Груб монолог, без самосъжаление и изкуствен патос, с трезва самооценка и болка по неосъществения идеал: <i>А може, по-иначе може. Скочил, избърсал потта от челото и гледал с див поглед на блж.</i> – Моментен изблик на жажда за живот, който е съзнателно примитивен иран чрез окупващо героя сравнение, напомнящо отново за животинското в човека. <i>Но лека-полека човекът се сети – страхът е без полза, ще мре.</i> <i>И някак в душата му станало светло.</i> – Забавено начало, но следва забързано развитие. <i>Добре. – Панниката се свършила, за патос е рано.</i></p>
		<p><i>Човекът погледнал зората, е която се къпела с блясък звезда, и мислел за своята тежка, човешка жестокя, безока съдба.</i> – Сипна риторична вълна, представляваща падението и възхода на героя. <i>Гя – маята – сеършил... Ще виска обесен. Но белким се сеършива със мен? Животът ще дойде по-хубав от песен, по-хубав от пролетен ден...</i> – Подготовка към предсмъртната песен. <i>Усмилнати чули звездите отгоре и викнали: „Браво, човек!“</i> – Кулминационна точка на творбата в бузвалко-пространствено, преносно-ценностно и китонационно отношение; – Връщане към основния тезис – „станал човек“.</p>

ПРИЛОЖЕНИЕ 2.

Людмила Петкова - 8а клас

ВЯРАТА В ДОБРОТО У ЧОВЕКА

(ИНТЕРПРЕТАТИВНО СЪЧИНЕНИЕ ВЪРХУ "ПЕСЕН ЗА ЧОВЕКА" ОТ НИКОЛА ВАПЦАРОВ)

Всеки прочит на Вапцаровото стихотворение е един интересен, задушев разговор между поета и нас, читателите. Без да заема някаква мисионерска или просветителска поза, Вапцаров разкрива своята изстрадана истина за живота - онова "озъбено свирепо куче" ("Двубой"), което души безмилостно обикновения човек, превръща го в "скот", "злодей злосторен". И вместо мъка и отчаяние, от всяка дума, от всеки стих лъха вярата, че "животът ще дойде по-хубав от песен, по-хубав от пролетен ден", а всичко в човека ще бъде "прекрасно".

Вярата на поета в доброто у човека е убедително представена в стихотворението "Песен за човека", където обект на възхвала е не герой, а убиец, който осъзнава своята вина и става човек.

В поемата "Песен за човека" ставаме свидетели на една словесна битка между разгневената дама и нейния опонент. Те имат различни разбирания относно човешката същност. Всеки я вижда и я представя в различна светлина, като оставя читателя сам да реши чия страна да вземе. Поне в едно и двамата са единомисленици - човекът е просто пращинка, небрежно захвърлена в кръговрата на живота, и те са еднакво разтревожени за неговата съдба. За разлика от защитника, дамата вижда само злините на хората. Тя не търси причините, подтикнали човека да убие, а направо го осъжда на смърт. С думите си, представени в началото на поемата, изнервената госпожа излива дълго таената злоба, която изпитва.

*А дамата сонната, знаете -
тропа, нервира се,
даже проплаква.
Залива ме с кални потоци
от ропот
и град от словесна
атака.*

Нейната грубост отвращава читателя и го сблъсква с един съвсем различен от очакванията му човек. "Ние спориме//двама със дама// на тема: "Човекът във новото време". Авторът умишлено я описва с една дума - "дама", и ни оставя сами да си изградим образа ѝ. Като истински хуманист, той не смее да накърни достойнството ѝ, но речта ѝ сама по себе си говори що за "дама" е тя всъщност. Като нейна пълна противоположност се явява опонентът ѝ. За него също не е споменато нищо в началото, но ако проследим внимателно текста, ще забележим, че става въпрос за един духовно възвисен човек. Изслушал "калните потоци от ропот", той започва съвсем спокойно да говори, но изнервената жена го прекъсва. Вместо да възрази на тази проява на нецивилизованост, лирическият говорител покорно замлъква, оставяйки дамата да излее гнева си. В яростта си тя изрича възможно най-тежката обида:

Аз мразя човека.

Но нали и тя самата е човек? Означава ли това, че мрази и себе си или просто се възприема за нещо повече от всички останали. Прекаленото ѝ самочувствие ѝ пречи да оцени тежестта на изречените думи. Тя възприема човека като някакво недостойно за уважение същество. Тук обаче словата ѝ срещат съпротива. Опонентът отново се опитва да вземе думата и да отвърне на удара. Но не припряно и грубо, а "полека, без злоба" и най-важното - "човешки". Употребата на тази ключова дума се явява като оръжие, използвано от лирическият говорител, за да отвърне на дамата. Той не оспорва, че извършителите на убийствата, за които говорят, трябва да бъдат наказани. Напротив, неговите думи "Отвели тогава злодея //злосторен,// затворили този субект", също осъждат непростимите му постъпки. Но за разлика

от духовно ограничената дама, той се опитва да потърси причините, довели до трагичния край.

Виждайки, че героят на историята му се разкайва за постъпките си и търси опрощение, лирическият говорител се убеждава, че той наистина заслужава да бъде защитен.

Лирическият говорител, като един безкраен оптимист, винаги търси доброто у хората, вижда и оценява красивата страна на всичко. И в този случай той е доволен, че престъпникът е надмогнал вътрешния страх. Осъзнал е греховете си и е готов да се отдаде на вечния покой. В последните минути той вижда живота си като на лента:

*Човека погледнал зората,
в която
се къпела с блясък звезда,
и мислел за своята
тежка,
човешка,
жестока,
безока
съдба.*

Използването на тези стъпаловидно подредени епитети показва изминатия път и внезапното пропадане на човека в мрака. В тази възходяща градация се откроява последният епитет - "безока" съдба - нагла и безочлива. Но болката е овладяна. Страхът го няма. Пред бесилото е изправен човек с гордо вдигната към звездите глава. Краят приближава, но осъденият не го приема като окончателен завършек. За него това е начало на нов живот, изпълнен с радост.

*В очите му пламък цъфтял.
Усмивнал се топло, широко и
светло,
отдръпнал се, после запял.*

Лирическият говорител отново се връща към забравената за момент дама. За наша изненада тя не е трогната от развитието на историята. Не може да проумее, че човекът има смелостта да стои с гордо вдигната глава след всичко сторено. Не проявява дори капчица съчувствие. Тя мрази човека, ненавижда го. Тя е човек, изгубил човешкото в себе си. И въпреки това лирическият говорител, пак по същия спокоен и приветлив начин, я нарича "приятелко". Може би го прави само от уважение или защото обича всички хора и тайно вярва, че тя би се променила. Лирическият говорител вече е успял да убеди читателите, че във всеки човек се крие доброта. Дори и най-големият грях, да отнемеш човешки живот, може да бъде простен. Проглеждането на Вапцаровия герой му позволява да полети спокоен и с чиста съвест към звездите. Като признание те възкликват: "Браво, човек!". Това като че ли е награда за смелия защитник, преборил "бедната дама". Песента, зародила се "в разкривените, в сините устни", преминава през всички земни прегради, докато накрая достига звездите и се слива с вечността.

А звездите - метонимия на цялата вселена, се прекланят пред духовното прераждане на отцеубиеца. Така както "земя и небо, звяр и природа" прославят Ботевия герой, паднал в "бой за свобода" ("Хаджи Димитър"). Героизмът е не само да се жертваш в името на отечеството, а и да осъзнаеш своето падение и да приемеш достойно наказанието за извършеното престъпление.

Горд, лирическият говорител завършва поемата с думите: "Той пеел човека. - Това е прекрасно, нали?". Читателите вече са напълно убедени, че човешката доброта е само мит. Всеки прави грешки, но не всеки умее да си ги признае, а още повече - да прости. Човек сам кове съдбата си и винаги може да се промени, стига да има желание. Ако не вярваме, че у нас се крие добро, и не прощаваме, сами ще се обречем на болка, страх и страдание. Именно това е посланието, което Никола Вапцаров отправя чрез поемата си "Песен за човека" - песен за всички нас.